

УДК 342.7:340.12

doi.org/10.30970/jcl.1.2021.3

Мирослава Громовчук

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Ужгород, Україна

Google Scholar: <https://scholar.google.com/citations?user=7nKWcH4AAAAJ>

ЕВТАНАЗІЯ В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ

EUTHANASIA IN UKRAINE: ISSUES OF IMPLEMENTATION OF CONSTITUTIONAL HUMAN RIGHTS

Myroslava Hromovchuk

Candidate of Law, Associate Professor in the Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence Uzhhorod National University, Ukraine

Abstract | In accordance with the Constitution of Ukraine, the article defines that human life in Ukraine is recognized as the highest social value, and the right to life is the most important among personal non-property rights, which is due to human nature and is at the top of social values. At the same time, today we can observe a rather paradoxical picture: the value of human life as a personal intangible good is growing, which has led to international and national legal consolidation of norms that provide comprehensive protection of life, whilst the life of the individual depreciates day by day. One clear indication of this is the worldwide boom in the discussion of the human right to die and the growing interest in the problem of euthanasia.

It is also pointed out that nowadays the term «euthanasia» is more and more common not only in professional communication of doctors, lawyers, politicians, but also in discussions of ordinary citizens. In general, euthanasia is the practice of terminating (or shortening) a doctor's life of a person suffering from an incurable disease, experiencing unbearable suffering, to satisfy the patient's request in a painless or minimally painful form in order to end the suffering.

It is proved that the problem of euthanasia is one of the most pressing ones facing humanity in the 21st century. Despite the lively discussions of physicians, microbiologists, lawyers and others, the issue will still remain unresolved for a long time. Legalization of euthanasia is undoubtedly a public issue. From our study, first, we believe that this right is contrary to the human right to life, so instead of promoting euthanasia as a method of solving problems, the state shall focus on finding ways to reduce mortality and ensure a decent life, even in case of incurable diseases. In particular, quality palliative care would help to address a number of emerging issues:

a general list of principles for palliative care, which includes a set of measures to alleviate the physical and emotional suffering of patients, as well as providing psychosocial and moral support to their family members.

Keywords: Constitution of Ukraine, human rights, fourth generation rights, euthanasia.

Анотація | В статті здійснено характеристику приписів Конституції України щодо життя людини як найвищої соціальної цінності та права на життя як найважливішого серед особистих немайнових прав, зумовленого самою природою людини. Проаналізовано парадоксальну ситуацію: цінність життя людини, як особистого немайнового блага зростає, що призвело до міжнародного та національного правового закріплення норм, які забезпечують всебічний захист життя, в той самий час коли життя окремої людини день за днем знецінюється. Серед одного зі свідчень цьому в статті наведено всесвітню увагу до обговорення проблеми права людини на смерть та підвищений інтерес до проблеми евтаназії.

Також відзначено, що у наш час термін «евтаназія» дедалі частіше зустрічається не тільки у професійному спілкуванні лікарів, юристів, політиків, а й у дискусіях звичайних пересічних громадян. Загалом під евтаназією розглядають практику припинення (або скорочення) лікарем життя людини, яка страждає на невиліковне захворювання, відчуває нестерпні страждання, на задоволення прохання хворого в безболісній або мінімально болісній формі з метою припинення страждань.

В статті доведено, що проблема евтаназії є однією з найактуальніших проблем, що постали перед людством в XXI столітті. Незважаючи на жваві дискусії медиків, мікробіологів, юристів та ін. воно ще залишиться невирішеним тривалий час. Питання легалізації евтаназії це, безперечно, питання суспільного характеру. З проведеного нами дослідження, по-перше, ми вважаємо, що дане право суперечить праву людини на життя, тому замість просування евтаназії як методу вирішення проблем держава повинна зосередити зусилля фахівців на пошуках шляхів скорочення смертності та забезпечення гідного життя, навіть в умовах невиліковних хвороб. Зокрема, якісне надання «паліативної допомоги», допомогло б вирішити цілий ряд виникаючих проблем, оскільки Основи законодавства України про охорону здоров'я надають загальний перелік засад надання паліативної допомоги, яка включає комплекс заходів, спрямованих на полегшення фізичних та емоційних страждань пацієнтів, а також надання психосоціальної і моральної підтримки членам їх сімей.

Ключові слова: Конституція України, права людини, права четвертого покоління, евтаназія.

Відповідно до Конституції України, життя людини в Україні визнається найвищою соціальною цінністю, а право на життя є найважливішим серед особистих немайнових прав, яке зумовлене самою природою людини і знаходиться на вершині соціальних цінностей. Разом з тим, на сьогодні ми спостерігаємо досить парадоксальну картину: цінність життя людини, як особистого немайнового блага зростає, що призвело до міжнародного та національного правового закріплення норм, які забезпечують всебічний захист життя, в той самий час коли життя окремої людини день за днем знецінюється¹. Одним з яскравих свідчень цьому є всесвітній бум обговорення проблеми права людини на смерть та підвищений інтерес до проблеми евтаназії.

У наш час термін «евтаназія» дедалі частіше зустрічається не тільки у професійному спілкуванні лікарів, юристів, політиків, а й у дискусіях звичайних пересічних громадян. Загалом під евтаназією розглядають практику припинення (або скорочення) лікарем життя людини, яка страждає на невиліковне захворювання, відчуває нестерпні страждання, на задоволення прохання хворого в безболісній або мінімально болісній формі з метою припинення страждань².

Ще в давній Спарті подібним способом позбавляли життя слабких та хворих немовлят. В племенах з первіснообщинним ладом вбивали людей літнього віку, які ставали кволими та були тягарем для нового покоління. Не варто також забувати, що питання життя і смерті розглядалось ще за часів життя видатних античних філософів зокрема, у працях Конфуція, Піфагора, Аристотеля,

¹ Пунда О. О. Право на життя. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2003. № 2 (6). С. 58.

² Олейник О. Этические и правовые аспекты эвтаназии. Юридична практика. 2001. № 48. (28 ноября).

Епікура, Августина наголошувалось на тому, що «ми не можемо судити про смерть, коли не пізнали, що таке життя»³.

Спираючись на зарубіжні тлумачення, українські дослідники висловили власне трактування цього поняття. Так, на думку М. Чорнобрового, Р. Стефанчука та С. Лозінської, евтаназією слід вважати свідомо та умисно вчинювані діяння медичного працівника, які спрямовані на припинення нестерпних фізичних чи психічних страждань пацієнта та здійснюються за неодноразовим та однозначним проханням пацієнта чи його законного представника, які є повністю, об'єктивно та своєчасно інформовані про наслідки такого втручання, з метою припинення цих страждань, що має результатом смерть пацієнта⁴.

В Україні будь-яка форма евтаназії заборонена, але для наукового дослідження такий закон не може мати вирішального значення, як і будь-який закон, бо взагалі прийняття нормативно-правових актів є результатом владних рішень, не завжди науково обґрунтованих. Як відзначає Р. Ципеліус, «лише той, хто вважає, що критичний підхід до державних законів взагалі не має сенсу чи непотрібний... може твердити, що для його правосвідомості питання справедливості не стоїть»⁵.

Одним із найважливіших прав, яке забезпечує саме фізичне існування людини як біологічної істоти, є право на життя, яке декларується ст. 27 Конституції України, в якій зазначено: «Кожна людина має невід'ємне право на життя»⁶. А ст. 3 Конституції України закріплює положення, згідно з яким людина, її життя та здоров'я, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ці права та їх гарантії складають зміст і спрямованість діяльності держави. Скасування та обмеження цих прав не допускається, за винятком випадків, що можуть тимчасово встановлюватися в умовах військового та надзвичайного стану. Оскільки право на життя гарантує недоторканність фізичного існування людини і, а тому не допускає розпорядження ним ким-небудь, окрім самої людини⁷.

Стаття 52 Основ законодавства про охорону здоров'я України передбачає, що медичні працівники зобов'язані надавати допомогу у повному обсязі хворому, який знаходиться у критичному для життя стані. Крім того, п. 2 ст. 52 забороняє пасивну евтаназію, а п. 3 ст. 52 забороняє й активну евтаназію, де зазначається, що медичним працівникам «забороняється здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань»⁸.

У частинах 2, 4 статті 281 «Право на життя» Цивільного кодексу України закріплено, що фізична особа не може бути позбавлена життя, а також те, що забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя⁹.

Варто з'ясувати чи відповідають Конституції України положення про заборону активної і пасивної евтаназії в нашій країні. Для цього, звернемося до напрацювань А.О. Шпачук. Так, вчена відзначає, що в законодавстві України відсутнє чітке визначення активної та пасивної евтаназії. Тому виникає запитання: коли сам пацієнт відключає апарат штучного підтримання життя, або він самостійно вмикає апарат, який прискорює його смерть, то відповідно до українського законодавства в такій ситуації наявна евтаназія чи ні? Відповідь в українському законодавстві відсутня. Дійсно, якщо пацієнт самостійно відключає апарат штучного підтримання життя, то тут наявні дії лише самого пацієнта, але немає дій медичних працівників, а це і є можливість здійснення пасивної евтаназії, бо це не суперечить законодавству. Законодавством України не передбачено, що пацієнт, перед тим як вимкнути прилад штучного підтримання життя, має отримати дозвіл у медичного

³ Шпачук А.О. Евтаназія: правові та етичні аспекти. Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3 (25). С. 158.

⁴ Чорнобровий М.П. Евтаназія: філософсько-правовий підхід. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. URL: www.univ.km.ua/visnyk/693.pdf

⁵ Цивільне право України: підручник / [за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової]. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 121.

⁶ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року. ВВР. 1996. № 30. Ст. 141.

⁷ Там само.

⁸ Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. ВВР. 1993. № 4. Ст. 26.

⁹ Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р. ВВР України. 2003. № 40- 44. Ст. 356.

працівника, хоча таке положення, якби воно було передбачено, суперечило б Конституції України, в якій передбачено, що людина має право на життя, а не обов'язок¹⁰.

Якщо здійснення пасивної евтаназії, вказує вже цитована нами вчена, в деяких випадках не суперечить українському законодавству, то здійснення активної – заборонено. Адже для здійснення активної евтаназії все ж необхідні певні дії не лише самого хворого, але й інших осіб. Так, пацієнт, навіть якщо він фізично спроможний вимкнути спеціальний прилад, який прискорить його смерть, спочатку має отримати цей прилад, який мають надати інші особи (або медичні працівники), а це згідно з п. 3 ст. 52 Основ законодавства про охорону здоров'я України, а також ч. 4 ст. 281 ЦК України буде вважатися активною евтаназією. Але можна піддати сумніву, що така заборона є конституційною¹¹.

Крім того, у частині 6 статті 13 «Умови та порядок застосування трансплантації» Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» зазначено наступне: «...Якщо після наданих лікарем роз'яснень реципієнт відмовляється від застосування трансплантації, лікар має право запропонувати реципієнту надати письмову заяву про відмову від надання йому медичної допомоги із застосуванням трансплантації. У разі відмови реципієнта надати таку письмову заяву або неможливості її надання, у тому числі за станом здоров'я, лікар складає відповідний акт у присутності свідків»¹².

Таким чином, відзначає Б.О. Логвиненко відмова від трансплантації може бути проявом добровільного наближення пацієнтом моменту смерті. Медичний працівник тут фактично безсилий, адже право на медичне втручання є прерогативою пацієнта. Отже, у цьому випадку особа може розпоряджатися власним життям. З іншого боку, хвора особа завжди може вчинити самогубство, яке може бути продиктоване бажанням припинити страждання від захворювання. Такі випадки не є поодинокими і часто висвітлюються у засобах масової інформації. Серед причин таких дій можна назвати недостатній розвиток інституту паліативної допомоги в Україні та відсутність визнання права на евтаназію¹³.

Відзначимо, що при підготовці проекту Цивільного кодексу України у 2003 році уже було зроблено спробу легалізувати в нашій країні добровільну пасивну евтаназію. Однак, як бачимо в остаточному варіанті даного законодавчого акту дана пропозиція не знайшла свого відображення, (за неофіційними даними найвагомимим аргументом проти евтаназії у той час стала можливість лікарської помилки)¹⁴.

Позиції щодо неприпустимості легалізації евтаназії дотримується Європейський суд із прав людини. Цю позицію постульовано в рішенні у справі «Претті проти Сполученого Королівства» (Pretty vs UK). У своїй заяві жителька Сполученого Королівства, яка страждала на прогресуючі нейрогенеративні ураження рухових відділів центральної нервової системи, що призвело до паралізації рук, ніг і м'язів, які відповідають за процес дихання, просила суд надати імунітет від кримінального переслідування її чоловіку, який мав надати їй допомогу у здійсненні самогубства, що переслідується англійським правом, оскільки її стан паралічу не давав можливості здійснити таке самогубство самостійно. Заявниця висунула доводи, наче така допомога в самогубстві не суперечить ст. 2 ЄКЗПЛ, а захищає не тільки право на життя, але і право обирати продовжувати життя, чи ні. Суд наголосив, що у справах, які стосувалися права на життя, він робив акцент саме на обов'язку держави захищати життя. У зв'язку з цим, ст. 2 ЄКЗПЛ не може тлумачитись як така, що передбачає

¹⁰ Шпачук А.О. Евтаназія: правові та етичні аспекти. Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3. С. 160.

¹¹ Там само.

¹² Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. ВВР. 2018. Додаток до № 28. Ст. 232.

¹³ Логвиненко Б.О. Перспективи визнання права на евтаназію в Україні. Забезпечення прав людини четвертого покоління у системі охорони здоров'я : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (12 квітня 2019 р., м. Ужгород) [Текст] : зб. наук. ст. ; [під заг. ред. С.Б. Булеци, Я.В. Лазура, М.В. Менджул]. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 24.

право на смерть, яке є діаметрально протилежним праву на життя. Отже, ЄСПЛ не визнав евтаназію невіддільним правом людини розпоряджатись своїм життям¹⁴.

Таким чином, проблема евтаназії є однією з найактуальніших проблем, що постали перед людством в ХХІ столітті. Незважаючи на жваві дискусії медиків, мікробіологів, юристів та ін. воно ще залишиться невіршеним тривалий час. Питання легалізації евтаназії це, безперечно, питання суспільного характеру. З проведеного нами дослідження, *по-перше*, ми вважаємо, що дане право суперечить праву людини на життя, тому замість просування евтаназії як методу вирішення проблем держава повинна зосередити зусилля фахівців на пошуках шляхів скорочення смертності та забезпечення гідного життя, навіть в умовах невиліковних хвороб. Зокрема, якісне надання «паліативної допомоги», допомогло б вирішити цілий ряд виникаючих проблем, оскільки Основи законодавства України про охорону здоров'я у статті 35⁴ надають загальний перелік засад надання паліативної допомоги, яка включає комплекс заходів, спрямованих на полегшення фізичних та емоційних страждань пацієнтів, а також надання психосоціальної і моральної підтримки членам їх сімей. Проте на сьогодні в Україні відсутня нормативно-правова база, яка б містила протоколи, інструкції, положення щодо якісного функціонування системи паліативної допомоги.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Андрієвська Т.І. Морально-етична, віросповідна та правова проблема «права на смерть». Медичне право України: проблеми становлення та розвитку: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. 19-20.04.2007. Львів.
2. Анікіна Г. В. Перспективи легалізації евтаназії в Україні. Форум права. 2009. № 3. С. 25–34
3. Безаров О.Т. Евтаназія в контексті медичної практики (за результатами соціологічного опитування, проведеного в м. Чернівці). Буковинський медичний вісник. 2005. № 1. С. 149-154.
4. Ворона В.А. Право на евтаназію як складова права людини на життя. Право України. 2010. № 5. С. 199-205.
5. Логвиненко Б.О. Перспективи визнання права на евтаназію в Україні. Забезпечення прав людини четвертого покоління у системі охорони здоров'я: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (12 квітня 2019 р., м. Ужгород) [Текст]: зб. наук. ст.; [під заг. ред. С.Б. Булеци, Я.В. Лазура, М.В. Менджул]. Ужгород: Видавництво Олександр Гаркуші, 2019. 202 с.
6. Мельников Д. Тайны гестапо. Империя смерти. М.: Вече, 2000. 480 с.
7. Місюра Л., Лисенков М. Легалізація евтаназії: за чи проти. Вісник Національної академії прокуратури України. 2016. № 4. С. 98-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2016_4_17
8. Мяловицька Н.А. Голопапа Д.І., Евтаназія – право на життя. Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Право. Вип. 23. Ч. I. Т. 1. 2013. С. 122-123.
9. Олейник О. Этические и правовые аспекты эвтаназии. Юридична прктика. 2001. № 48. (28 ноября).
10. Пунда О. О. Право на життя. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2003. № 2 (6). С. 58-64.
11. Рапаєва М.В. Евтаназія у сучасному суспільстві та перспективи її доцільності в Україні. Юридична наука. № 12/2014. С. 183-190.
12. Стефанчук Р. А., Янчук А. А., Стефанчук М. Н., Стефанчук Н. А., Блаживская Н. Е. Право на эвтаназію: за или против? Патология. 2018. Т. 15, № 3(44). С. 390–395.
13. Цивільне право України: підручник / [за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової]. К.: Юрінком Інтер, 2002. 720 с.
14. Чорнобровий М.П. Евтаназія: філософсько-правовий підхід. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. URL: www.univ.km.ua/visnyk/693.pdf
15. Шпачук А.О. Евтаназія: правові та етичні аспекти. Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3 (25). С. 159-163.

Перелік юридичних документів:

16. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. ВВР. 1996. № 30. Ст. 141.
17. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. ВВР. 1993. № 4. Ст. 26.

¹⁴ Стефанчук Р. А., Янчук А. А., Стефанчук М. Н., Стефанчук Н. А., Блаживская Н. Е. Право на эвтаназію: за или против? Патология. 2018. Т. 15, № 3(44). С. 391.

18. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. ВВР. 2018. Додаток до № 28. Ст. 232.
19. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. ВВР України. 2003. № 40- 44. Ст. 356.

References

Bibliography:

1. Andriievskia T.I. Moralno-etychna, virospovidna ta pravova problema "prava na smert". Medychne pravo Ukrainy: problemy stanovlennia ta rozvytku: materialy I Vseukr. nauk.-prakt. konf. 19-20.04.2007. Lviv.
2. Anikina H. V. Perspektyvy lehalizatsii evtanazii v Ukraini. Forum prava. 2009. № 3. S. 25-34
3. Bezarov O.T. Evtanaziia v konteksti medychnoi praktyky (za rezultatamy sotsiolohichnoho opytuvannia, provedenoho v m. Chernivtsi). Bukovynskiy medychnyi visnyk. 2005. № 1. S. 149-154.
4. Vorona V.A. Pravo na evtanaziiu yak skladova prava liudyny na zhyttia. Pravo Ukrainy. 2010. № 5. S. 199-205.
5. Lohvynenko B.O. Perspektyvy vyznannia prava na evtanaziiu v Ukraini. Zabezpechennia prav liudyny chetvertoho pokolinnia u systemi okhorony zdorovia: materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii (12 kvitnia 2019 r., m. Uzhhorod) [Tekst]: zb. nauk. st.; [pid zah. red. S.B. Buletsy, YA.V. Lazura, M.V. Mendzhul]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 2019. 202 s.
6. Melnikov D. Tainy gestapo. Imperiia smerti. M.: Veche, 2000. 480 s.
7. Misiura L., Lysenkov M. Lehalizatsiia evtanazii: za chy proty. Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2016. № 4. S. 98-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2016_4_17
8. Mialovytska N.A. Holopapa D.I., Evtanaziia – pravo na zhyttia. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu, Seriia Pravo. Vyp. 23. CH. I. T. 1. 2013. S. 122-123.
9. Oleinik O. Eticheskie i pravovye aspekty evtanazii. Iuridichna prktika. 2001. № 48. (28 noiabria).
10. Punda O. O. Pravo na zhyttia. Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnogo upravlinnia ta prava. 2003. № 2 (6). S. 58-64.
11. Rapaieva M.V. Evtanaziia u suchasnomu suspilstvi ta perspektyvy yii dotsilnosti v Ukraini. Yurydychna nauka. № 12/2014. S. 183-190.
12. Stefanchuk R. A., Ianchuk A. A., Stefanchuk M. N., Stefanchuk N. A., Blazhivskaia N. E. Pravo na evtanaziiu: za ili protiv? Patologiya. 2018. T. 15, № 3(44). S. 390-395.
13. Tsyvilne pravo Ukrainy: pidruchnyk / [za red. O.V. Dzery, N.S. Kuznietsovoi]. K.: Yurinkom Inter, 2002. 720 s.
14. Chornobrovyy M.P. Evtanaziia: filosofsko-pravovyi pidkhid. Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnogo upravlinnia ta prava. URL: www.univ.km.ua/visnyk/693.pdf
15. Shpachuk A.O. Evtanaziia: pravovi ta etychni aspekty. Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. 2012. № 3 (25). S. 159-163.

List of legal documents:

16. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. VVR. 1996. № 30. St. 141.
17. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia vid 19 lystopada 1992 r. VVR. 1993. № 4. St. 26.
18. Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni: Zakon Ukrainy vid 17.05.2018 № 2427-VIII. VVR. 2018. Dodatok do № 28. St. 232.
19. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16.01.2003 r. VVR Ukrainy. 2003. № 40- 44. St. 356.